

Галина Доброльожа

**КОНЦЕПТИ ПІВЕНЬ І КУРКА
ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОСВІДОМОСТІ ТА СВІТОБАЧЕННЯ ПОЛІЩУКА
(на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся)**

У статті з'ясовано символіку концептів півень, курка, квочка у поліській компаративній і традиційній фразеології.

Ключові слова: *етноконцепт, етносвідомість, мовна картина світу, фразеологізм, фразеологічна одиниця (ФО), компаративема, анімалістичний компонент, діалект, говірка.*

В останні десятиріччя значно поглибилося вивчення діалектів говіркових районів України на усіх мовних і мовленнєвих рівнях, особливо це стосується регіональної фразеології, оскільки фразеологізми є невід'ємною частиною лексичного складу кожної говірки, в них зафіксовані фрагменти численних вірувань і звичаїв, що на сьогодні, можливо, уже й втратили будь-яку мотивацію і сенс. До того ж, сталі звороти містять всебічну картину навколишнього світу, інтелектуальну та фізичну характеристику особи, ставлення до суспільних і власних потреб, тобто фразеологічні одиниці (далі – ФО) – є своєрідним етнічним кодом нації, її концептом. Російський лінгвіст Ю. Степанов трактує концепт як «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує те чи інше слово»¹. На думку професора О. Селіванової, концепт – це «інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії ... психічних функцій свідомості та позасвідомого»². Відомий український фразеолог В. Ужченко підкреслює, що «концепт – як багатомірне і багатовимірне культурно значуще соціопсихічне утворення в колективній свідомості певної мовної спільноти – «розсіяний» у змісті певних лексичних одиниць, корпусі фразеології, пареміологічному фонді, у системі стійких порівнянь, що відбивають образи-еталони»³.

Варто зазначити, що мовна картина світу містить безліч концептів, яким властива національна виразність і які символічно використовуються у піснях і казках, повір'ях і прикметах, а також у фразеології. Значна кількість українських ФО мають у своїй структурі етноконцепт, що передає увесь комплекс культурно зумовлених понять про об'єкт, предмет, ознаку в певній культурі.

В українській, і зокрема поліській, фразеології суттєвий кількісний сегмент займають фразеологізми з анімалістичним компонентом. Мірилом людських фізичних та

¹ Степанов Ю. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академ. проект, 2004. – 992 с. – 43 с.

² Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с. – С. 256.

³ Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологія сучасної української мови: навч. посібн. – К.: Знання, 2007. – 494 с. – С. 298.

інтелектуальних особливостей стали практично усі свійські тварини і свійська птиця, дикі звірі і птахи, комахи і риби, а також екзотичні тварини, яких вдавалося побачити або хоча б про них почути. Професор В. Мокиєнко зауважує, що образів тваринного світу у фразеології найбільше, і це свідчення того, що фразеологія є історичним дзеркалом суспільства. Далі вчений зазначає, що люди тисячоліттями жили у найтіснішому зв'язку із «тваринним царством», спостерігали і вивчали звички тварин, і з часом переносили характерні риси поведінки і зовнішності на своє людське оточення⁴.

Найбільш продуктивними фразеологічними анімалістичними образами серед диких тварин стали *ведмідь, вовк, лисиця і заєць*; серед птахів – *ворона, сорока, горобець і сова*; серед комах – *муха*; серед свійських тварин – *свиня, кіт, собака*; серед свійської птиці – *курка і півень*. Кожен із названих компонентів є концептом, що називає і характеризує певну сферу діяльності людини, вади характеру, брак інтелекту, особливості сприйняття життя і світу. Обсяг статті не дозволяє, бодай побіжно, охарактеризувати усі фауноконцепти, тому обмежимося більш ґрунтовною характеристикою поліського фразеологічного «курника».

У статті проаналізовано компаративні⁵ і традиційні⁶ фразеологізми, що записані на території Середнього Полісся і структура яких містить компонент *курка, квочка, півень, курча*, зроблено спробу проаналізувати змістові концепти з цими компонентами, пояснити причини появи і функціонування численних фразеологізмів із компонентом-назвою свійської птиці.

У світобаченні мешканців Поліського регіону півень – це чарівна птиця бога Сонця; символ живого вогню (білий півень); символ ночі, смерті, підземного царства і підземного вогню (чорний півень); символ ранкової зорі (червоний півень)⁷.

Поліщуки здавна вважали півня надійним оберегом і тримали у господарстві, щоб «не завівся нечистий». Найбільш помічним у цій справі був чорний півень, проте він спричиняв сімейні сварки (*кидати п'їун'а у хату 'сваритися'* (Рижани ВВ)). Півень є захисником і для свійської птиці на пташиному дворі, тому господарі обов'язково тримали одного, а то й двох півнів (*од'ін шоб кур топтаў / а другої од йаструба і л'іс'іци* (Листвин ОВ)). Також на кладовищах, а то й на воротах чи хатах прикріпляли спеціальні обереги – бляшаних або дерев'яних півнів, які мали б відлякати нечисту силу і мерців.

Півень від дохристиянських часів і до наших днів залишається жертвовною птицею – за твердженням професора О. Таланчук, півня «всюди топили, різали, кидали у вогонь,

⁴ Мокиєнко В. В глибої поговорки: Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений. – СПб: Паритет, 1999. – 224 с. – С. 95-96.

⁵ Добролюба Г. Красне слово – як золотий ключ. Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся і суміжних територій. – Житомир: Волинь, 2003. – 160 с. – С. 10-160.

⁶ Добролюба Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. – Ж.: ПП Туловський, 2010. – 404 с. – С. 95-96, 134-135.

⁷ Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с. – С. 451.

варили і їли, закопували у землю, замурували у фундаменти або стіни будівель»⁸. До речі, півень як жертва виступає у численних приказках (*П'євен' думаў - думаў і ў боршч попаў* (Велідники Ов), дитячих казках (наприклад, *Казка про неслухняного півника*, який то напився холодної води – і простудився, то наївся нестиглих ягід – і отруївся, то вирішив поковзатися на тонкій кризі – і втопився). Прикметно, що ці та й інші зразки народної творчості не є песимістичними, натомість вони філософськи підкреслюють тісний взаємозв'язок між усіма явищами і подіями, і як результат – спонукають до активного і дієвого усвідомлення причинно-наслідковості вчинків.

Безумовно, півень є також обрядовою птицею. Тому жодне весілля не обходиться без півня, адже він символізує чоловічу силу, плодючість і подальший добробут нової родини. Саме півня наречені дарують священикові, півня чи курку кидає молода дружина у чоловічій хаті як подарунок, смаженого чи вареного півня несуть молодим до кімнати у першу шлюбну ніч⁹.

У народній культурі образ півня міцно закріпився у назві квітів-півників (іриси), у витинанках і вишивках, у дитячих іграшках (півники-свищики), у загадках (*ми / сурмач'ї музики / ни боймоса шул'іки / а шул'іка спод копи / а музики под снопи //* (Високе Чр) , дитячих лічилках (*стойіт' п'євен' на току у червоном чоботку //* будим п'євен'а просит'і / ходи ж'іто молотит'і // (Іршанськ ВВ) тощо.

Проте найбільш колоритний, характерний півень живе, без сумніву, у фразеологічному курнику. Людина тисячоліттями тримала півня побіч себе, годувала, доглядала, використовувала з різною метою, а тому й мала можливість спостерігати особливості його поведінки, неповторний зовнішній вигляд. І як результат – з'явилися численні порівняння, фразеологізми, прислів'я та примовки, у яких використовується образ півня. Проте це зовсім не характеристика свійської птиці, а оцінка вад характеру, особливостей інтелекту і зовнішності сусіда, родича чи односельця.

Аналізуючи фразеологізми з порівняльним компонентом, зазначимо, що, хоча півень і найкрасивіша свійська птиця, однак жоден із висловів не містить позитивної семантики – у свідомості мовців півень асоціюється з пихатістю, агресивністю, галасом:

‘метушливий’: *б'єгає йек п'єтух перед бойом* (Остапи Лг);

‘поспіх’: *бежит йак п'єтух із шкоди* (Дружба Ол); *спритни йак молоди п'євен' ;*

‘набридливий’: *бегає йак кугут за кур'іцою* (Недашки Мл); *путайіц:а пуд ногам'і йак п'єтух галаган* (Бучмани Ол);

‘пихатий’: *бунд'учиц:а йак п'єтух помежи курми* (Сорочень Єм); *ход'іт б'і п'єтух на*

в'ішках (Піщаниця Ов); *ход'іт йек п'єтух серед куреї* (Ов); *дженджуриц':а йак п'євен' коло курк'і* (Високе Чр); *красуєц:а йак п'ітух на плот'е* (Городниця НВ); *перед жонкойу б'і п'єтух / а перед начал'ством б'і мокра кур'іца* (Листвин Ов);

‘агресивний’: *задерикувати йак п'єтух* (Білокоровичі Ол); *плигає йак п'євен' недор'ізани* (Ласки Нр); *розій'уса йак п'євен'* (Повч Лг);

‘бійка’: *шчеп'іл'іса йак молоден'к'і п'єтушки* (Журба); *мотлошит йак п'євен' курку;*

⁸ 100 найвідоміших образів української міфології. – К.: ТОВ Автограф, 2006. – 460 с. – С. 306.

⁹ Там само. – С. 308.

‘галасливий’: *горлати йак п’ітух* (Федорівка НВ); *крикливиї йак п’евен’ на перелаз’е* (Некраші Чр); *кричит йак п’евен’ на ганку* (Городище Чр);
‘негарна зовнішність’: *вит’агнуў ш’ійу йак певен’* (Ушомир Кр); *іде моў обскубани п’евен’* (Троковичі Чр); *настоўбурчиў чуба йак когут згребн’а* (Верлок Рд);
‘худий’: *худи йак колгоспни п’евен’* (Ласки Нр);
‘ослаблений’: *сили йек у колгоспного п’етуґа* (Піщаниця Ов); *скурчиўса йак п’евен’ на мороз’е* (Бовсуни Лг);
‘негарний спів’: *б’і молоди п’етуґ кр’ічит* (Бондари Ов); *йак п’ітух на току кукур’іче* (Дубники НВ); *спевайе йак ґалан* (Кропивня ВВ);
‘даремний’: *добра йак з того п’еўн’а молока* (Високе Чр);
‘непевність’: *сидит йек п’евен’ на габл’ах* (Піщаниця Ов); *сидит йак п’евен’ на забор’і* (Верлок Рд);
‘невдача’: *ул’із йак когут ў йушку* (Недашки Мл); *затупцаўса йак п’евен’ на кур’іци*.

У фразеологізмах з порівняльним компонентом спостерігаємо опосередковану характеристику особи через сприйняття образу півня, наприклад, у компаративемі *оч’і завидушч’і йак у мел’никового п’іўн’а* (Некраші Чр), швидше за все йдеться про скупість самого мельника, а його риси характеру переносяться на усю дворову живність: *добри йек мел’никоў собака* (Піщаниця Ов, ‘злий’); *розйїўса йак мел’никова миша* (Верлок Рд, ‘товстий’).

Досить часто фразеологізми мають протилежне значення порівняно з тим, про що маніфестується у суб’єктивній частині порівняння: *легки йак когут на одної ноз’е* (Беґи Кр, ‘важкий’); *спевайе йек зарезани п’евен’* (Селець Нр, ‘мовчить’).

Що ж до традиційних фразеологізмів, то поява структурного компонента *півень* перш за все з’ясовує часові проміжки: *до первих п’іўн’іў* (Сали Чр); *с первими п’етуґами* (Бучмани Ол); *почути первих п’іўн’іў* (Високе Чр); *ше п’ітуґи ни п’іўт’* (Дубники НВ), а також довге очікування: *поки трет’і п’іўн’і засп’евайут* (Н. Борова ВВ). Чванливу поведінку людини також порівнюють із півнем: *ходити п’етуґом* (Підлубли Єм); *кожин п’івин’ свое с’ідало хвал’іт* (Іршанськ ВВ). Широко уживаними є фразеологізми *пустити п’еўн’а* (Вигів Кр); *пустити червоного п’ітуґа* (М. Цвіля НВ), оскільки півень здавна є символом вогню, пожежі, небезпеки. Однак на Поліссі ФО *пустити п’іўн’а* має багатозначну семантику: 1. ‘підпалити’ (Вигів Кр); 2. ‘фальшиво співати’ (Базар Нр); 3. ‘образити’ (Повч Лг).

У народному світобаченні курка також займає певну концептуальну нішу. Здавна курка була традиційним символом щастя і плодючості новоствореної родини, тому й ставала ритуальною стравою на весіллі: *драти куреї* (Українка Мл, ‘готуватися до весілля’); *куму в’ес’ел’е / а кур’ц’е с’м’ерт’* (Піщаниця Ов, ‘незворотність чогось’).

Присутня курка й в обрядовому дійстві вечорниць. На Поліссі у свято Кузьми і Дем’яна (14 листопада) дівчата організовували перші вечорниці («курячу складку») – хлопці полювали на сусідських курей та півнів, а дівчата приносили до складчини домашню курку (*ни рада кур’іца йти на вичорниц’і / так нисут* (Куліші Єм). Побутувало повір’я, що якщо

принести цього дня курку, то свійська птиця вестиметься у господарстві, вилупиться багато курочок, а не кураїв, хижі птахи та звірі не понищать молодняк¹⁰.

У поліській компаративній фразеології курка виступає винятково негативним компонентом-суб'єктом порівняння, оскільки характеризує некрасиву зовнішність, вади мовлення, недоліки у поведінці та інтелекті особи:

‘метушливий’: *б'єгає йек кур'іца з йайцом* (Листвин Ов);

‘повільний’: *длубайец:а йак курка ў просе* (Бараші Єм); *грибец:а йак курица ў песку* (Словечне Ов); *дуўбец:а йак курка на дров'ітнику* (Б. Криниця Рд); *кублиц:а б'і кура на с'ідаїл'і* (М. Фосня Ов); *кублиц:а йак курка ў прос'е* (Журба Ол); *кублиц:а йак курка с курчатам'і* (Некраші Чр); *куўбочиц:а йак кур'іца ў прос'е* (Українка Мл); *мостиц:а йак курка на с'ідал'і* (Верлок Рд);

‘пихатий’: *носиц:а йак курка с первим йайцом* (Селець Нр); *хвалиц:а йек кур'іца / шо йайцо знесла* (Бондари Ов);

‘хитрий’: *х'ітри йак панасова курка* (Бучмани Ол);

‘набридливий’: *носиц:а йак курица з йайцями* (Підлуби Єм); *унад'іўса йак курка на просо* (Чоповичі Мл); *унад'іўса б'і кур'іца ў просо* (Черевки Ов);

‘боязкий’: *бойіц:а йак курка дошчу* (Н.Борова ВВ); *ўт'екаї йак курка од дошча* (Дубники НВ);

‘ледачий’: *заскородиў йек кур'іца подрапала* (Листвин Ов); *ховайіц:а йак курица од дошча* (Степанівка Єм); *сидит на полу б'і кур'іца з йайцом* (Н.Рудня Ов); *сидит йек кура на помос'т'е* (Листвин Ов); *сидит йак курка на йайц'ох* (Федорівка НВ); *ходить йак кручана курка* (Високе Чр);

‘невдача’: *упаў у б'іду йак курка ў боршч* (Недашки Мл); *найіўса йак курка зерн'інойу* (Ласки Нр); *потонуў йак курка ў болот'і* (Бовсуни Лг); *сити йак химинийе кури* (Федорівка НВ); *шчас'т'а йек у тойі кур'іци / шо качата водит* (Тхорин Ов); *йек кури голову обосрали* (Піщаниця Ов);

‘недоречно’: *мостиц:а йак курка на заїца* (Базар Нр);

‘хочеться’: *л'убит йак курка просо* (Курчиця НВ); *забаглос'а йак курц'і проса* (Андріївка Чр); *треба йек курц'і просо* (Заріччя Ов);

‘зайвина’: *треба йак курц'і трета нога* (Вигів Кр);

‘нереально’: *йак у курк'і зуби в'іростут* (Катеринівка ВВ); *толку йак з курк'і молока* (Серби Єм); *добра йак з курк'і молока / а з верби петрушк'і* (Повч Лг);

‘дурний’: *голова йак курачих дв'і* (Майдан Ол); *дивиц:а йек кура на самол'ота* (Н.Рудня Ов); *дурни йак курка / шо спеває* (Яблунець Єм); *дурни йак пришиблина кур'іца* (Гранітне Мл); *ото нидоумкувате б'і курка* (Тхорин Ов); *памйат' йак у курк'і* (Базар Нр); *п'іше йак курка лапойу* (Бовсуни Лг); *пише йек кур'іца левойу лапойу* (Словечне Ов); *розумни йак попова курка* (Сали Чр); *т'амушчи йак з курк'і молока і з верби петрушк'і* (Рихальськ Єм);

¹⁰ Скуратівський В. Святвечір. – К.: ВКФ Перлина, 1994. – К. ІІ. – 192 с. – С. 129.

‘заможний’: *голодни йак мел’никова куриц’а* (Пашини Кр);
‘пліткувати’: *гребец:а йак курка ў навоз’і* (Бучмани Ол); *гребец:а йак курка ў гнойу* (Журба Ол); *обосрала йек кур’і драб’іну* (Піщаниця Ов);
‘сумний’: *йак курка намочана* (Холосне Кр); *ходить йак мокра курица* (Підлубли Єм);
‘неохайний’: *гарни йек ц’уц’ове коко на костриц’і* (Листвин Ов); *крас’іви йак мокра куриц’а* (Дружба Ол); *мокри йак курка з дошчу* (Ушомир Кр); *нишчасни йак мокра кур’іца* (Мл); *обкапурилас’ йак курка мокра* (Сали Чр); *обл’із йак курка / шо лин’айе* (Рогівка Єм); *обскубани йак курка з базару* (Курчиця НВ); *шчупайіц:а йак курка на дошч* (Майдан Ол); *смирдит йак дохла курка* (Некраші Чр);
‘поганий зір’: *сл’еп’і йек кур’іца* (Черевки Ов); *сл’еп’і йак курка ў сут’енк’і* (Гранітне Мл); *сл’еп’і йак курка на с’едал’і* (Городниця НВ);
‘негарне мовлення’: *сокоче йак курка* (Кишин Ол); *квокчи йак зозул’аста курка* (Сали Чр);
‘слабосилий’: *сили йак у курки под хвостом* (Ласки Нр).

Неестетичним є також наслідок курячих дій: *л’іцо н’іби курк’і на йому пшоно д’з’обал’і* (Рижани ВВ); *л’іцо йак кури покл’ували* (Рогівка Єм); *на голов’е наче кур’і гречку гребут* (Курчиця НВ); *на голов’е йак у курк’і ў кубл’е* (Кропивня ВВ); *йек кур’і голову обосрала* (Піщаниця Ов).

У семантиці класичних фразеологізмів також спостерігається зневажлива, негативна оцінка зовнішнього вигляду курки, особливостей її поведінки і переосмислення цих характеристик стосовно людини. Таким чином, з куркою зіставляється поведінка і зовнішність асоціальної особи:

‘дурний’: *маїе курачи мозок* (Дружба Мл); *маїе курачи розум (ум)* (Селець Нр);
‘говорити / робити дурниці’: *плести хим’іни кур’і* (Велідники Ов); *химин’і кури* (Сали Чр);
розказувати про хим’іни кури і мотр’іни йайца (Дубники НВ); *розказувати про х’іл’ан’і кури і про матрени йайца* (Високе Чр);

‘заможний’: *грошеї кур’і ни кл’уйут* (Тхорин Ов);

‘недоречність’: *кури зас’м’ійут* (Федорівка НВ); *хим’інийе кур’і / мотр’інийе йайца* (М.Фосня Ов); *шо куму / а кур’ц’е просо* (Словечно Ов); *коли ни видец:а / то ї курка ни нисец:а* (Остапи Лг);

‘вередливий’: *із сраною кур’іцою пирипрошувати* (Листвин Ов);

‘брехливий’: *зйіў курку / а сказаў / шо пол’ет’іла* (Повч Лг); *спл’етат’і хим’інийе кур’і* (Рихальськ Єм);

‘підступний’: *спит’ / а химин’і кури бачит’* (Некраші Чр); *спит і кур бачит* (Базар Нр); *даї кур’ц’е гр’аду / а йеї городу мало* (Журба Ол);

‘егоїстичний’: *куму шо / а кур’ц’е просо* (Підлубли Єм);

‘неохайний’: *кур’і загрибут* (Гранітне Мл); *курка лапойу загрибе* (Рижани ВВ); *мокра куриц’а* (Тхорин Ов);

‘тісно’: *кур’ц’е н’іде кл’унут’і* (Бовсуни Лг); *кур’іце ступит’і н’іде* (Черевки Ов).

Також тривалі спостереження за поведінкою курки зумовили появу ФО на ознаку відносного часу: *ўстават’ з курми ‘рано прокидатися’ і л’агат’ з курми ‘рано*

лягати спати' – сталі вислови із таким значенням побутують на усій території Середнього Полісся.

Раніше, до глобального потепління і сучасної зміни клімату, кури були своєрідним метеорологічним показником – за їхньою поведінкою визначали, якою буде погода: *кури скубуц:а / на дошч* (Білокоровичі Ол); *кури по кал'угах ход'ат / на зат'ажни дошч* (Листвин Ов); *на початку осин'і кури лин'айут / буде ран':а зима* (Серби Єм) тощо.

Своє місце у народній творчості, й фразеології зокрема, займає квочка, тобто курка, що висиджує курчат або уже водить потомство. У свідомості поліщуків саме із квочкою пов'язані численні заборони і повір'я: гості мають сидати (щоб квочка сиділа на яйцях); не можна у хаті свистіти (бо не буде виводку курчат); не можна викидати гніздо з-під квочки (бо шуліки та ворони половлять курчат); коли квочка сидить на яйцях, то не можна смажити яєць (бо запечуться і не вилупляться курчата)¹¹. Квочка також зоряний персонаж (народна назва сузір'я Плеяд – *Квочка з курчатами*), назва дитячої народної гри, об'єкт відгадування у народних загадках (*сидит' монах у чорних штан'ах / із мертвих живих дожидає*).

З певним концептуальним значенням компонент *квочка* використовується і у структурі компаративних фразеологізмів, як правило, характеризуючи з негативних позицій жінку: 'невиразне мовлення': *балакає йак квочка кудахкає* (Беги Кр);

'метушлива': *крутиц':а йак квочка на гн'ізд'і* (Сали Чр); *кубл'іца йек квочка на йайцах* (Листвин Ов);

'сварлива': *росходиласа йак кувоч'ка перед буройу* (Українка Мл); *росходиласа йак квочка на йайц'ох* (Бараші Єм); *роскудкудакалас' йек квочка* (Н.Рудня Ов); *кухкудахкає йек квочка* (С.Слобідка Єм);

'сердита': *надуласа йак квочка* (Майдан Ол); *надулас' йак квочка на (ў) дошч* (Андріївка Чр);

'набридлива': *зас'ід'ілас йак квочка на йайц'ох* (Кропивня ВВ);

'товста': *рос':елас'а йак квочка на йайц'ох* (Курчиця НВ).

Поширеними є зіставлення квочки та багатодітної мами: *йак квочка с курчатам'і / так мати з дит'атам'і* (Серби Єм); *заклопотана йак квочка коло курчат* (Повч Лг); *обс'елас' д'іт'ми йак квочка курчатам'і* (Діброва НВ).

У поліській фразеології зафіксовано декілька ФО, що містять компонент курча: *дит'а йак курич'а* (Селець Нр, 'беззахисний'); *курч'а куриц'у ўчит'* (Остапи Лг, 'невихований'); *пйан'і йек ц'іпка (ц'іпл'а)* (Листвин Ов, 'п'яний', ймовірно мають на увазі невпевнений рух курчати, яке щойно вилупилось із яйця).

На основі перегляду етнографічного та фразеологічного матеріалу з компонентами *півень, курка, квочка, курча* можна зробити певні висновки:

¹¹ Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Довіра, 1993. – 403 с. – С. 349.

1. Саме в регіональних фразеологізмах фіксуються особливості фонетичної вимови, номінації певних персонажів¹² (півень – *п'івен', п'евен', пйевен', пйівен', когут, кугут, п'ітух, п'ету́х, петух, ґалан, ґалаґан*; курка – *курка, кура, курица, куриц'а, кур'іца, ц'уц'а*; квочка – *квочка, кувоч'ка, квоч'ка*; курча – *курча, курч'а, курин'а, ц'іпка, ципка, ц'іпл'а, ципл'а, кураї*), побутових реалій (*в'ішк'і, с'едало, грабл'е, дровот'н'ік, коко, костриц'а* тощо).

2. Фразеологічні *півень, курка, квочка* знайомлять нас із народними обрядами, традиціями і побутом мешканців Поліського регіону: *куму в'ес'ел':е / а кур'ц'е с'м'ерт'* (Піщаниця Ов); *ни рада кур'іца на свад'бу / та силу́ют* (Холосне Кр).

Символіка свійської птиці є популярною у піснях весільного циклу:
рано рано да подума́ймо / погада́ймо / рано рано да о ц'ом короваї́ /
рано рано да із тр'ох крин'іц вод'іци / рано рано да із тр'ох маже́ї сол'іци /
рано рано да із сорока курок йайчоч / рано рано да із тр'ох дров'іц масл'ечка //
сам бог короваї́м'ес'ім / преч'істайа с'в'ет'ім /
христос пол'івайе / хусткойу накривайе (Тхорин Ов).

Актуальним є також образ півня у народних замовляннях від різних негараздів і хвороб:

іди ти на бистри води / на гнили колоди /
де в'ітер не в'і́є / де сонце не гр'і́є /
де товар не ходит' / де курачи голос не доходить' //
там тоб'і буде п'ім'ен':е / йідан':а і легке воздыхан'і́є // (Мойсієнко В. Поліські замовляння).

3. При розгляді різнотипних фразеологізмів спостерігається дивний парадокс: свійська птиця – незамінна у будь-якому селянському господарстві, вона дає і сама є цінним продуктом харчування; і водночас людина наділила свійських птахів найгіршими рисами – вони підступні, дурні, жадібні, агресивні, неохайні тощо. Причин такого мисленнєвого і світоглядного явища декілька: по-перше, господар (господиня) мали можливість уважно і тривалий час спостерігати за особливостями поведінки свійської птиці та екстраполювати певні характеристики на інших осіб; по-друге, як правило, фразеологічна характеристика дається здебільшого негативним рисам характеру, непривабливій зовнішності, низькому інтелекту людини. До слова, такого ж негативного переосмислення набуває й інша свійська птиця у фразеологічному потрактуванні: *доходить як до утки на трет'і сутки* (Словечно Ов, 'дурна людина'); *регоче йак гусак у проталин'і* (Андріївка Чр, 'негарно сміється'); *бул'котит' йак гиндик на куп'і гнойу* (Городниця НВ, 'невдоволена людина').

4. Через уживання фразеологічних зворотів певні ознаки, вчинки набувають більшої виразності, об'ємності, категоричності: *йака курка / така ї квочка / йака мати / така ї дочка* (Іршанськ ВВ).

¹² Никончук М. Програма-питальник до Лексичного атласу Правобережного Полісся. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 79 с. – С. 31.

5. Запропоновані для розгляду фразеологізми з компонентом *півнева родина* характеризують безмежне багатство рідної мови, її постійний розвиток, варіативність, багатозначність: *зас'ід'елас' йак квочка на йац'ох*, і 'довго затрималася', і 'домосідка', і 'ледача', і 'набридлива жінка'.

Зібрані та опрацьовані фразеологізми, що містять компонент-концепт *півень, курка, квочка*, свідчать про надзвичайну спостережливість, реалістичне сприйняття і водночас образне переосмислення навколишнього світу нашими предками, бажання наповнити мову яскравими, колоритними образами